

TÜRK-MOĞOL KAVİMLERİ ARASINDA TATARLAR VE MENŞEİ MESELESİ

Mustafa KALKAN

Türkler ve Moğollar, asırlarca millet olma süreci içerisinde, siyasî mücadelelerin bir araya getirdiği iki asker millettir. Coğrafi yakınlık da bu mücadelelere diğer açıdan zemin hazırlamıştır. Çin yıllıklarında Jung ve Ti kavimleri¹ adıyla geçen Hunlar ve Moğollar, aynı millet olarak telakki edilmişlerdir. Maişet membarları, kültürel yapıları ve askerî yaşayışlarındaki özellikler, Türklerin Moğollardan bariz bir farklılığa sahip olduğunu göstermiştir. Türkler ve Moğollar, Çinliler tarafından ancak M.Ö (659) VII. yüzyılın üçüncü çeyreğinde tefrik edilebilmişlerdir.

Bu iki milletin tarihteki kader ortaklığı, asker millet olma özellikleri sebebiyle şiddetli mücadelelere dönüşmüştür. Mücadelelerde bazen Türkler, bazen Moğollar birbirleri üzerinde hakimiyet tesis etmişlerdir. Şiddetli savaşların ardından gelen işgallerde yenilgiye uğrayan boylar, ya buldukları bölgeleri terk etmek zorunda kalmış ya da galip olan devletin sınırları içerisinde kalmışlardır. Türk-Moğol mücadeleleri, şiddetli ve daimî bir seyre sahip olmuş, boylar yenilgilerle dağılmış ya da farklı boylar birleşerek, yeni teşekküller oluşturmuşlardır. Türk kökenli bir boy, Moğol kabilelerinin içine girip bir süre sonra Moğollaşabileceği gibi, başka bir Moğol boyu da aynı akıbete maruz kalarak Türkleşebilmiştir. Yakın kültürel doku ve benzeri bir sosyal yaşam biçimine sahip olmaları Moğollarla Türkleri kaynaştırmıştır. Ama bu kaynaşma kültürel boyutta daha hızlı bir şekilde gerçekleşmiştir. Etnik boyutta gerçekleşecek olan kaynaşma ise yüzlerce yıl sürmekte ve onlarca kuşak sonra oluşumunu tamamlamaktadır. Buna rağmen yine milletler geçmişteki fizyonomik özelliklerinden silikte olsa izler taşımaktadır. Asya kavimleri arasında mücadele seyri içinde siyasî güç ve nüfus kesafeti yönünden tarihte adıyla yer alan kavimlerden biri de Tatarlardır.

TATAR ADI ve ANLAMİ

Tatar adı, çeşitli kaynaklarda farklı anlamlarda kullanılmıştır. Tatar etimolojisini, "A. A. Suharev "Dağ kişisi",² Yeremeyev "Tat-ar",³ Çin yıllıkları Ta-ta "Barbar-Vahşi",⁴ Ermeni el yazmalarında "Okçu halk",⁵ Karamzin "Put (Ongun)",⁶ Kaşgarlı "Tat-Yabancı", Belozerskaya "Tipter-Defter"⁷ ve P. Karpini "Su Moğolu"⁸ anlamında açıklamışlardır. Bu anlamların dışında Tatar adı ve anlamı ile ilgili birçok nazariye mevcuttur.

İlim aleminin "Tatar" adını yoğun bir şekilde duyması, Moğolların, Rus topraklarını işgalleriyle belirginleşmiştir. Aslında Tatar adı Avrupa'da Cengiz Han'dan çok önce, Çin'deki Hitay (Liao) sülalesi (907-1119) döneminden beri bilinmektedir.⁹ 1224 yılında, Avrupa üzerine yönelen yağma akınları ve katliamlar, halk üzerinde şok etkisi meydana getirmiştir. Şiddetli saldırılardan kaçan halk, Moğollarla Tatarları birbirinden ayıramadıkları ya da Moğollar öncü birlik olarak Tatarları gönderdikleri için Moğolları "Tatar" adıyla tesmiye etmişlerdir. Moğollarda yabancı kavimleri önden öncü birlik olarak gönderme hareketi Cengiz Han'ın bir stratejisiydi. V. V. Barthold bile, Cengiz Han'ın gücüne ve askerî başarılarına rağmen Moğol adının silinip Tatar adının popüleritesini korumasını ilginç bulmaktadır.¹⁰ Önden gönderilen öncü birliklerle muhtemel bir direnç tehlikesi kontrol edilir ve asıl saldırı daha sonra yapılır. Aynı zamanda Moğol ordusunda yer alan yabancı uyruklu askerlerin sadakati kontrol edilir ve Moğol ordusu asıl birliklerini muhafaza edebilirdi. Bilindiği üzere Moğollar çok geniş bir coğrafi alanda seferler düzenlemişlerdir. Moğol askerlerinin sayısı ele geçirilen geniş toprakları kontrol edebilmek için hiçbir zaman yeterli olmamış, sadece komuta kademesini ve kurmay heyetini oluşturmuşlardır.

Moğol ordusunu Tunguz, Mançu, Tibet, Uygur, Tatar ve Oğuz (Ogur) kökenli yabancı kavimler oluşturmuştur. Bundan dolayı, Cengiz Han hiçbir zaman için Moğol birliklerini önemli mücadeleler dışında ileri sürerek yıpratmamış, stratejik esirgeme unsurlarına daima önem vermiştir. Bu tarihten sonra Tatar adı, Moğol ordusunda bulunan bütün milletler için kullanılmaya başlanmıştır.¹¹

XX. yüzyılın başlangıcına kadar Tatar ve Moğol tarihi üzerine araştırma yapan Çinli, Rus, Macar, Japon ve birçok Avrupalı araştırmacı, bu hataya düşerek Moğolları Tatar diye adlandırmışlardır. Hatta bugün bile Arap yazarlar, Moğol adı yerine halen daha Tatar adını kullanmaktadırlar.¹²

TATARLARIN YERLEŞİM BÖLGELERİ ve KÜLTÜREL ÖZELLİKLERİ

Tatarlar bugünkü Moğolistan topraklarında Buir (Buyır)-Nur, Kulun-Nur (Nor) gölleri civarında yaşıyorlardı. Başka bir Çin yazmasında, Mançurya'nın garbında yaşayan Proto-Moğol, Mo-ho kabilelerinden asil bir soy olarak görülürler.¹³ "Li-Deyuy adlı bir Çinli, 842 yılında Urmuz adlı Uygur'a yazdığı mektupta Tatarlardan bahsetmiştir. Ayrıca, 981 yılında Wang Yen Te adlı elçinin Çin imparatoruna takdim ettiği raporda da "Tatan-Tatar" adlı kabileler zikredilmiştir".¹⁴

¹ W. Eberhard, *Çin'in Şimal Komşuları*, Çev. Nimet Ulutuğ, Ankara, 1996, s. 114, 117, 118-120.

² A. A. Suharev, *Kazanskıe Tatari*, S. Petersburg, 1904, s. 22-23.

³ D. E. Yeremeyev, *K Semantike Tyurskoy Etonimii*, Moskova, 1970, s. 134, 135.

⁴ E. Kerimullin, *Tatarlar*, Kazan, 1991, s. 18.

⁵ A. A. Halikov, *Kto Mi Bulgar İli Tatari, (Biz Kimiz Bulgar mı Tatar mı?)*, Kazan, 1992, s. 24.

⁶ A. A. Halikov, *a.g.e.*, s. 26.

⁷ E. Kerimullin, *a.g.e.*, s.17.

⁸ A. A. Halikov, *a.g.e.*, s. 24.

⁹ L. N. Gumilyev, *Muhayyel Hükümdarlığın İzinde*, Çev. D. A. Batur, İstanbul, 2003, s. 76.

¹⁰ V. V. Barthold, *Asya'nın Keşfi. Rusya'da ve Avrupa'da Şarkiyatçılığın Tarihi*, Çev. K. Bayraktar, A. Meral, İstanbul, 2000, s. 145.

¹¹ H. Gabeşinen, *Mufassal Tarih-i Kavmi Türki*, Ufa, 1909, s. 242.

¹² H. A. Özdemir, *Moğol İstilasası (Cengiz ve Hülagü Dönemleri)*, İstanbul, 2005, s. 37.

¹³ R. Fahreddinov, *Tatar Oğlu Tatarım*, Çallı, 1993, s. 7.

¹⁴ Wang Yen Te, *Çin Elçisi Wang Yen Te'nin Uygur Seyahatnamesi*, Çev. Ö. İzgi, Ankara, 1989, s. 50,72; R. Fahreddinov, *Tatar Oğlu Tatarım*, Çallı, 1993, s. 7.

Yine başka bir kaynakta "VI-VIII. asırlarda doğu, kuzey ve uzak Asya topraklarında yaşayan Türk Kağanlıklarının halkı arasında Tatar isimli kabileler..."¹⁵ den bahsedilmektedir. Göktürk¹⁶ ve Uygur kitabelerinde "Otuz Tatar" olarak geçen Tatar grubu, Türk boylarına dahil edilmemişlerdir. Çin kaynakları da ittifaqla Tatarları, Moğollarla akraba olarak zikreder. B. Ögel'e göre "Otuz Tatarların", Moğolistan'da yaşayan Tatarlarla aynı olmaları büyük bir ihtimal dahilindedir. L. N. Gumilyev, "Çinlilerin Hi dedikleri Tatabılar, Kitanlar ve yine Çin coğrafî kaynaklarında Shih-wei diye geçen Otuz Tatarlardır. Değişik Moğol lehçelerinde konuşan bu üç ulus, hayat tarzı ve kültür cihetinde birbirlerine yakındılar ama kendi aralarında sürekli olarak savaşırlardı"¹⁷ şeklinde bir açıklama yaparak B. Ögel'in tezine yakın bilgiler vermektedir. Uygurlar hakkında bilgi veren kaynaklarda da görüldüğü gibi Uygur kabilelerinin içinde yaşayan "Dokuz Tatarların" Türk olmaları da mümkündür.¹⁸

Kaşgarlı'da ve Hududü'l Alem'de Tatarların Türkçe bilmelerine rağmen Türk boylarından olmadıkları kendilerine has dillerinin bulunduğu belirtilmiştir. Moğol tarihi araştırmacıları, Tatarlar arasında Türk boylarının varlığını kabul etmektedirler.¹⁹

Z. V. Togan'a göre Tatar sözü, Moğol kabilelerinin ismi idi. Tatar ismiyle umum kabileler adlandırılmıştı.²⁰ "Tatarlar kendi aralarında üç gruba ayrılır: Ak Tatarlar (Pai-Ta), Kara Tatarlar (Hei-Ta), Kırgıy (Şen-Ta) iptidaî-vahşi Tatarlar".²¹ Tatarların bu üç grubu da içtimaî ve askerî yaşayış olarak büyük farklılık arzederlerdi. "Çin seddi boyunca, Gobi çölünün güney kesiminde yaşayan göçebelere Beyaz Tatarlar adı verilirdi. Bunların büyük bir kısmını Türk dilli Öngütler (Sha-t'oların torunları) teşkil ediyordu"²² Ak Tatarlar, güzel kıyafetli, medeni ve ana babalarına karşı hürmetlidirler. Ayrıca, Ak Tatarlar uzun yıllar Uygur Türkleri ile iç içe yaşamış ve Uygurların sürülerinin güdülmesi görevini ifa etmişlerdir. Gelenekleri yönüyle de Türk adetlerine benzerlikleri vardır. J. Schiltberger'in seyahatnamesinde "Bütün Müslüman halklar arasında Beyaz Tatarlar kadar savaşçı ayrıca harpte ve seyahatte daha kanaatkar millet yoktur"²³ şeklinde bilgiler vardır. Ama seyyahın verdiği bilgilerde yer alan Tatarların gerçek Ak Tatarlar olup olmadığı şüphelidir.

Kara Tatarlarsa, Cengiz Han'ın ataları olup, Onan ve Kerülen ırmakları havzasında çok iptidaî bir hayat yaşıyorlardı. "Aralarında Keraitler'inde bulunduğu Kara Tatarlar, kültür merkezinden uzaktaki bozkırlarda yaşıyorlardı. Göçebe hayvancılığı onlara yetiyordu, ama fazla hayvanları yoktu".²⁴ Çin kaynaklarında da Moğolları, Kara Tatar adı ile Türklerden ayırma, bir adet halinde idi. B. Ögel'in tespitlerine göre "Çin Devleti döneminde Pai ssu-po kızıp gitti ve Kara Tatarlara yani Cengiz Han'a döndü"²⁵ şeklinde geçen metin Cengiz Han'ın Kara Tatarlar'dan olduğunu göstermektedir. Kara Tatarların yani Cengiz Han'ın ahfadının içtimaî hayatları iptidaî törelere sahipti. Kara Tatarlar kayıtlarda, kırmızı yüzlü, büyük yanaklı (elmacık kemikleri çıkık) gözlerinin üstünde kirpikleri yok, sakalları çok seyrek ve dış kıyafetleri çirkin olarak tasvir edilmiştir.

Vahşi Tatarlara gelince "...bunlar, Güney Sibirya'da yaşıyorlar, avcılıkla ve balıkçılıkla geçiniyorlardı. Başlarında hanları yoktu ve sadece, seveerek itaat ettikleri, aksakallar tarafından yönetiliyorlardı. Sürekli açlık ve yokluk tehlikesi ile karşı karşıyaydılar".²⁶ Kırgıy (iptidaî-vahşi) Tatarlar, Kara Tatarlardan daha ilkel üretim tarzlarına sahiptiler, toplayıcılık ve avcılıkla maişetini temin eden bir grup olarak başka kaynaklarda da yer almaktadırlar.

Tatarlar, Moğolistan coğrafyasında soğuk iklim şartlarına bağlı olarak göçebe (nomad) bir hayat tarzı benimseyerek avcılık, hayvancılık ve sınırlı tarımla uğraşmışlardır. At ve çok sayıda koyun besleyen Tatarlar, bozkırların sonsuz genişliğinde, bağımsız olarak hareket eden boylardan bir araya gelmişlerdi. Bu boylar, birbirleri üzerine yağma akınları düzenliyor ve siyasî bir birlik oluşturarak bir araya gelemiyorlardı. İçtimaî hayatlarından onları Türklerden ayıran başka bir özellik kadınların toplumdaki aktivitesi olmuştur.

Anaerkil yapı, Moğollarla benzer özellik göstermesi hasebiyle, Tatarları diğer Asya kökenli konar-göçer patriarchate (ataerkil) kavimlerden ayırmaktadır. Türklerdeki baskın patriarkal yapı, belirgin bir şekilde bütün boyların yaşam biçiminde kendini sergilemektedir. Ama Moğollarda anaerkil (matriarchy) yapının görülmesi ve bu sosyal dokuyu savaşçı hususiyetlerine rağmen devam ettiriyor olmaları dikkat çekicidir. Sosyolojik olarak bu konunun araştırılıp tarihlerinin hangi döneminde anaerkil yapının Moğol toplumu üzerinde derin izler bıraktığının tespit edilmesi gerekir.

TATARLARIN MENŞEİ MESELESİ

Liu Mau Tsai'nin Tatarlar (Şi-weiler) hakkında verdiği bilgiler ayrıntılıdır. "K'i-tan boylarına (lei) gelince, güneyde yaşayanlara K'i-tan, kuzeyde oturanlara da Şi-wei deniliyordu. Şi-weiler beş gruba (pu) ayrılıyordu. Güney Şi-wei, Kuzey Şi-wei, Po Şi-wei, Şen-mo-ta Şi-wei ve Büyük Şi-wei. Ama bunlar bir birlik oluşturmuyordu. Bir başbuğları yoktu, adamları da fakir ve güçsüzdü. T'u-küe'ler (Göktürkler) onları üç T'u-t'un aracılığıyla yönetiyordu. Güney Şi-weiler, K'itanların 3000 li kuzeyinde bulunuyordu. Orada toprak derin ve nemliydi. Yazın kuzeyde doğru Tai-po ve K'ien-tui Dağlarına doğru göç ediyorlardı"²⁷.

Verilen bilgiler Tatarların hem sosyal yapılarını hem de askerî oluşumlarını ayrıntılı bir şekilde ortaya koymaktadır. Çin yıllıkları batıya ya da güneye yöneldikleri dönemlerde Tatarlar hakkında teferruatlı bilgiler vermeye başlamışlardır. Göktürk kağanı Şi-pi döneminde Tatarlar'dan bahsedilmektedir. Tang-şu'da "Çok

¹⁵ R. Fahreddinov, *Altın Orda ve Tatarlar*, Çallı, 1993, s. 7.

¹⁶ *Orhonskie nădpisi. Kyul-tegin, Bilge-kagan, Tonyukuk*, Semey, 2001, s. 36.

¹⁷ L. N. Gumilyev, *Eski Türkler*, Çev. D. A. Batur, İstanbul, 2004, s. 452.

¹⁸ Wang Yen Te, *a.g.e.*, s. 48-49.

¹⁹ S. Alişev, "Altın Orda ve Kazan Hanlığının Halkı", *Miras*, 8/21, Kazan, 1993, s. 55.

²⁰ A. Z. V. Togan, *Kısaca Türk-Tatar Tarihi*, Kazan, 1992, s. 130.

²¹ Men Da Bey lu, *Polnoe Opisanie Mongolo-Tatar*, Moskova, 1976, s. 136; E. İ. Kıçanov, *Jizn Temuçjına Dumavşego Pokorit Mir*, Moskova, 1973, s. 62.

²² L. N. Gumilyev, *Eski Ruslar ve Büyük Bozkır Halkları*, Çev. D. A. Batur, C. II, İstanbul, 2003, s. 24.

²³ J. Schiltberger, *Türkler ve Tatarlar Arasında (1394-1427)*, Çev. T. Akpınar, İstanbul, 1997, s. 116.

²⁴ L. N. Gumilyev, *a.g.e.*, s. 24.

²⁵ B. Ögel, *Sino-Turcica. Çingiz Han'ın Türk Müşavirleri*, İstanbul, 2002, s. 318.

²⁶ L. N. Gumilyev, *a.g.e.*, s. 25.

²⁷ Liu Mau Tsai, *Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri*, Çev. E. Kayaoğlu, D. Banoğlu, İstanbul, 2006, s. 168.

sayıda Çinli (605-616) bağılıklarını bildirmek için ona gitti. K'i-tan, Şi-wei (Otuz Tatar), T'u-yü-hun ve Kao-ç'ang (Turfan), hepsi onun buyruğu altına girdi" şeklinde bilgiler mevcuttur²⁸. Türklerin Juan-juanlar döneminde uğramış oldukları ağır askerî baskı sebebiyle Tatarlara hiçte dostça yaklaşmayacakları bellidir. Tatarların Moğollarla birlikte hareket etmelerinden dolayı düzenlenen seferlerde dize getirildikleri görülecektir.

Göktürk Kağanlığı döneminde Dokuz Oğuzlara, Bilge Kağan'ın Tola (Tolga) ırmağı üzerinde saldırı düzenlendiği bilinmektedir. Daha sonra ise Uygurlar döneminde "Moyunçur Kağan, 750 sonbaharında Kem ve Yenisey'in yukarı akımlarında yaşayan Çikleri mağlup ederek mutlak itaat altına aldı. Aynı yılın ilkbaharında kuzey-batı Mançurya'daki Tatarları mağlup etti"²⁹. Uygurlarla Tatarlar arasında bazı dönemlerde şiddetli çarpışmalar olsa da bazen ortak düşman karşısında müttefik tavrı takınmaları ilginçtir. Uygurların Çin karşısında büyük bir yenilgiye uğramaları üzerine Uygur Kağanı Wu-chia (Üge), 840 yılında kaçarak eski köleleri olan Kara Arabalı (Tatar) kabilelere sığınmıştır. Bunun üzerine Çin imparatoru Kara Arabalı kavimlerin cezalandırılmasını istemiştir.³⁰

Çin yıllıklarının verdikleri bilgilerden anlaşıldığı üzere Tatarlar, tarihin farklı dönemlerinde başka coğrafi bölgelerde (Sibirya, Altaylar, Mançurya, Moğolistan) yaşayıp, daha sonra Güney Moğolistan ve Kuzey Çin'e doğru yerleşim bölgelerini kaydırmaya başlamışlardır. Özellikle Uygurların ağır bir darbeye 840 yılında Kırgızlar tarafından yıkılışından sonra, kitlesel olarak diğer Moğol boylarıyla beraber batıya yönelmişlerdir. "Kıtanların kuzeyinde, Tatarların ataları olan avcı Shih-wei kabileleri yaşıyorlardı. Batıda yani bugünkü Moğolistan'ın Dalai-Nur Gölü'ne kadar uzanan bozkır uçlarında ise, Çinlilerin Ku-mo-hi veya Hi (Ç. Hsi) dedikleri Tatabılar (Tatarlar) berhayat idiler. Gerek Shih-weiler ve gerekse Tatabılar, Moğol dilli halklardı ve Kıtanlarla birlikte tek bir etnik kitle oluşturuyorlardı"³¹.

Moğollar, siyasî birlik şuuruna ulaşış büyük teşekkül oluşturana kadar Tatarlar, Moğollar üzerinde askerî güç olarak büyük tesir icra etmişlerdir. Hatta "Çin kaynaklarında 958 senesinde "Tatar Devleti"nden (Ta-tan-kuo) bahsedilmektedir.³² Moğollar, siyasî birlik şuru ile "millet" olma bilincine ulaştınca, Tatarlarla şiddetli mücadelelere başlamışlardır.³³

Yeryüzünün farklı bölgelerinde olduğu gibi Asya anakarasının da tarihin farklı dönemlerinde iklim değişikliğine uğrayan bölgelerinin olduğu görülür. Bu dönemler, şiddetli sıcak (kuraklık), şiddetli soğuk (kar) ve yağmurların uzun dönemler devam etmesi şeklinde kendini göstermiştir. İklimde meydana gelen bu köklü değişimler, bazı bölgelerde yaşayan insanlara buldukları bölgeleri terk etmeye yöneltmiştir. Büyük kitleler halinde yapılan göçlerin akabinde iklimin tekrar değişmesinden dolayı bu bölgedeki insanların yerleştikleri yerleri terk ederek eski yurtlarına döndükleri görülür.

IX-X. yüzyılda bozkırda büyük bir kuraklık döneminin yaşandığı akabinde ise iklim değişikliğinin meydana geldiği bilinmektedir. L. N. Gumilyev, işte bu dönemde Türk halklarının (XI. yüzyılda) bozkırın merkezinden uç kısımlara doğru göç etmiş olduklarını bilahare bölgeye göç eden Amur boyları halklarının Moğolların ve Moğol dilli Tatarların bu bölgelere geldiklerini açıklamaktadır.³⁴

"XI. yüzyılda bozkırın sessizliği yağmurlarla tekrar bozuldu. Onon, Kerulan ve Selenga sahillerinde yeniden koyunlar ve çobanlar gezinmeye başladılar. Fakat bunlar Doğu Sibirya'dan gelmişlerdi ve aralarında en güçlüleri olan Tatarlar, Doğu Moğolistan'da kuraklık dönemine kadar yaşayacaklardı"³⁵. Birçok araştırmacı Tatarları, Moğol boyları içine dahil etmişse de ilmî yönden bu iddia kesinlik kazanmamıştır.³⁶ Hatta Tatarlar, 1164 yılında Çinli askerler ile beraber Buir-Nur civarında Moğolları yenmişlerdir. Tatarların, Moğolları yenilgiye uğratmaları ve akabinde Cengiz Han'ın babasının öldürmeleri bütün şiddetin üzerlerine yönelmesine sebebiyet vermiştir. Bunun üzerine Cengiz Han, "Moğolların düşmanı olan Tatarların kadınlarını ve çocuklarını katlettirmiş "Nerede Tatar bulursanız kesin" diye emir vermiştir"³⁷. Cengiz Han, uzun yıllar babasının intikamını alma düşüncesiyle hareket etmiş ve güçlenince Tatarları, Moğolistan toprakları için de tamamen kılıçtan geçirmiştir.

Bu katliam, 1202 (Dalan Nemürge) 1204 ve 1206 yıllarında üç kez tekrarlanmış Tatar (Ta-ta, Da-da) adı bir daha kaynaklarda görülmemiştir. Moğollardan üst üste üç kez öldürücü darbe yiyen Tatarlar, batıya yönelmeye başlamışlardır. 1202 yılından çok önceleri "...Kara Arabalı (Hi-eh e tzu) kabileleri ile Tatarlar, Uygurların sol vezirinin himayesi altına girmişlerdir ...840'da Uygur Devleti büyük bir mağlubiyet ve katliam sonunda yıkılınca Kara Arabalı kabileler ile Tatarlarda parçalanıp etrafa dağılmışlardır..."³⁸ 840 darbesinde sonra göç eden Türk boyları ile aynı coğrafyaya gelerek burada iç içe yaşayan Tatarlar, batıya İdil-Ural, Kama bölgesine ve Macar ülkesine kadar yerleşmişlerdir.

Hun, Göktürk, Sabir (Suvar), Avar, Hazar, Bulgar, Kıpçak ve Peçenek boylarının göçü sırasında Tatarlarla birlikte birçok kavim Avrupa'ya doğru sürüklenmiştir. Bu kavimler arasında, Juan-Juan, Hsien-pi, Kırgız, Wusun, Yüe-çi kökenli birçok kavim vardır. Şiddetli dalgalar halinde gelen göçler, Avrupa'da yaşayan milletleri yerle bir etmiş, vuruş gücü birçok milletin etnik olarak karışmasına sebebiyet vermiştir.

Tatarların zamanla güç toplamaya başlayarak bölgede adlarından söz ettirmeye başladıkları görülür. "IX.-XIII. yüzyıllarda Türkistan'ın güneydoğusunda başlarında kendi yöneticileri bulunan ve Çin'le diplomatik ilişkileri olan organize, büyük ve siyasî bir Tatar kabile grubu mevcuttur"³⁹. Tatarların askerî güçlerinin sınır tanımaması ve uzak coğrafyalara kadar ulaşması onlara müthiş bir şöhret kazandırmıştır. Hatta "Birçok kabile,

²⁸ Liu Mau Tsai, *a.g.e.*, s. 255.

²⁹ L. N. Gumilyev, *Eski Türkler*, Çev. D. A. Batur, İstanbul, 2004, s. 452.

³⁰ B. Ögel, "Tatar" *İslam Ansiklopedisi*, C. XII/1, İstanbul, 1974, s. 53.

³¹ L. N. Gumilyev, *Muhayyel Hükümdarlığın İzinde*, Çev. D. A. Batur, İstanbul, 2003, s. 77.

³² B. Ögel, "Tatar" *İslam Ansiklopedisi*, C. XII/1, İstanbul, 1974, s. 32.

³³ M. Kalkan, *Orta Asya Türk Devletlerinde Ordu ve Savaş Stratejileri*, İzmir, 1995, s. XI.

³⁴ L. N. Gumilyev, *Muhayyel Hükümdarlığın İzinde*, Çev. D. A. Batur, İstanbul, 2003, s. 84.

³⁵ L. N. Gumilyev, *Avrasyadan (Makaleler)*, Çev. D. A. Batur, İstanbul, 2006, s. 65.

³⁶ A. N. Kurat, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara, 1972, s. 119.

³⁷ M. D'Ohsson, *Moğol Tarihi*, Mütercimi. M. Rahmi, İstanbul, 1340, s. 45; L. Danzan, *Altan Tobçi*, Moskova, 1973, s. 133.

³⁸ B. Ögel, *a.g.e.*, s. 51.

³⁹ S. G. Klyashorniy, T. İ. Sultanov, *Türkün Üç Bin Yılı*, Çev. D. A. Batur, İstanbul, 2003, s. 138.

kendilerini Tatarlara mensup saymak ve Tatar adını almak suretiyle azamet ve onur elde ettiler. Tıpkı bunun gibi Naymanlar, Celayirler, Öngütler (Ak Tatarlar), Keraitler ve belli isimleri olan diğer kabileler, şöhret kazanmak maksadıyla kendilerini Moğol olarak adlandırdılar"⁴⁰

Tatarların yoğunluğu belirgin olarak Bulgar devleti döneminde görülür. Bulgarlarsa, Hun, Sabir, Göktürk, Avar ve Hazar devletlerinden arka kalan nüvelerin devamı durumundadır. Her ne kadar Tatar adı ön plana çıkmamışsa da Tatarların İdil (Orta İdil), Ural ve Kama nehirleri bölgesinde askerî ve siyasî bir güç oluşturdukları bilinmektedir. Ayrıca, birçok araştırmacı, Tatarları, Bulgarlara dahil ederek, dil ve kültür yönünden benzerliklerini açıklamıştır.⁴¹ Tatarların ünlü tarihçilerinden Ş. Mercanî ve Hadi Atlasî, Tatarların, Bulgarlara dahil olduklarını açıklamış, dolayısıyla onları Türk olarak kabul etmişlerdir.⁴²

Bulgar ve Kıpçak dilinin, dilciler tarafından Tatar diliyle büyük benzerlik gösterdiği ve Tatar dilinin bu dil grubunun tabii bir diyalektiği olduğu araştırmalar sonucu ortaya konmuştur.⁴³ Uzun yıllar resmî görevleri sebebiyle Orta Asya'yı yakından izleyen Sir Olaf Caroe, Tatarlarla ilgili mükemmel bir tespitte bulunmuştur. Ona göre Tatarlar "Urallar'da ve Hazar denizinin her iki tarafındaki Avrasya bozkırlarındaki Türk-Tatar kabilelerinin ecdadı oldular. Moğol kanı her ne kadar orjinal Türk kanına karışmışsa da, sonradan tamamen sindirilmiştir".⁴⁴ Tatarların çok geniş alanlara ulaşan yayılma seyirleri içerisinde yapmış oldukları askerî faaliyetlerle ilgili Ermeni kaynakları ayrıntılı bilgiler vermişlerdir. Tatarların Gürcüstan, Ermenistan ve Kafkaslardaki hareketleri, sosyal yapıları, idare anlayışları Ermeni vakanüvisler tarafından kaydedilmiştir.⁴⁵

M. İ. Artamanov'un verdiği bilgiler, Tatarların Kıpçak Federasyonu içinde olduğunu ortaya koymaktadır. "Doğu Avrupa Yahudilerinin Hazar kökenli oldukları ve Kıpçakların bünyesinde Tatarlar'dan batıya kaçarak Galiçya-Vilin Knezliği sınırlarına yerleştiklerini..." belirtmektedir.⁴⁶ Tarihi ve linguistik veriler, arkeoloji ve antropoloji biliminin verilerini desteklemektedir. Arkeologların araştırmaları sonucunda elde edilen veriler antropologlar tarafından değerlendirilmiş "Suvar ve Bulgar halkına has olan antropolojik özelliklerin Tatarlarla aynı olduğu görülmüştür."⁴⁷ Sabir, Avar, Hazar, Bulgar, Kıpçak ve Peçenek devletleri arasında Tatarlar, Türk boyları ile karışarak kaynaşıp batıya sürüklenmişlerdir. Tatarlar daha sonra Moğol işgallerinin zorlayıcı etkisiyle, Avrupa sınırlarına ulaştınca, Deşt-i Kıpçak illerinde yerleşmişlerdir. Altın Orda Devleti kurulup bu bölgeleri ele geçince Türk ve Tatar boyları bu devletin sınırları içerisine dahil olmuşlardır.⁴⁸

Altın Orda Devleti'ni oluşturan üst idarî ve askerî tabaka Moğollar'dan, oluşmuştur. Fakat, idare edilen kitle, yoğunluk itibarıyla Bulgar, Oğuz, Hazar, Kıpçak, Başkırt, Macar ve Çuvaş kökenli Türkler'den meydana gelmiştir. "Bunların içerisinde Kama Bulgarları, Hazarlar, Burtaslar keza Kıpçakların bir kısmı ve Ugor-Mişerler, Tatar adını kullanıyorlardı. Ak Orda ahalisi işte böyle bir karışımından ibaretti".⁴⁹ Aynı durum yani Türk kökenli olan kavimlerin kendilerini Tatar olarak tesmiye etmeleri Mirza Haydar Dulati'nin eserinde de görülmektedir.⁵⁰

Moğollar döneminde yaşayan, farklı sebeplerle (seyyah, elçi, tüccar, esir vb.) Moğol topraklarına ulaşan yabancı ülke temsilcilerinin verdikleri bilgilerde önemlidir. Birinci elden kaynak özelliği taşıyan bu bilgilerde bile bazen bilgiyi veren şahıslar Tatarlarla Türk boylarını birbirinden ayıramamışlardır. De Clavijo, Timur'u ve ordusunu defaatle görmesine rağmen Türkler ve Tatarları askerî-sosyal yapı olarak birbirinden ayıramamıştır. De Clavijo, "Tatarlar gayet cesur bir millettir. Hepsinde ata çok iyi biner. Mükemmel ok ve yay kullanırlar. Bol yemek bulunca karınlarını lüzumundan fazla doldururlar. Bulamadılar mı süt ve et ile yetinirler. Bu şekilde uzun zaman yol alırlar, ekme yemeden et ve sütle yaşarlar. Tatar milleti, dünyanın bütün milletlerinden fazla soğuk ve açlığa dayanır"⁵¹ şeklinde açıklamalarda bulunmaktadır. L. N. Gumilyev, N. Veselovskiy, M. Sefergaliev, N. Karamzin, V. Tatışçev gibi araştırmacılar Altın Orda'nın hakimiyeti altında bulunan boyların büyük çoğunluğunun Türk boylarının nüfus kesafeti ile oluştuğu fikrinde mutabıktırlar.⁵²

Tatarlar, asırlarca Türk boyları ve devletleri içinde kalarak evlenmeler ve kültürel etkileşim yoluyla Türkleşmişlerdir.⁵³ Bu Türkleşme sürecinde İslâm dininde etkisi büyük olmuş Tatarları Slav ve Fin-Ogur kavimlerinden kültürel olarak ayırmıştır. Çuvaşlar ve Başkırtlar, Tatarlar kadar şanslı değillerdir. Slav kültür kuşağı içinde kalan birçok Çuvaş, Başkırt ve Kıpçak kökenli topluluk (milyonları bulan oranlarda) etnik olarak eriyip yok olup gitmişlerdir. Zamanla Hıristiyanlaşan bu topluluklardan çok azı kültürel varlığını bir ölçüde de olsa korumayı başarabilmiştir.

Aynı zamanda İdil-Ural ve Kama nehirleri sahası kavimler kapısının geçiş bölgesi olması hasebiyle adeta bir kavimler mezarlığıdır. İlmî olarak hiçbir milletin Arılığı antropolojik yönden söz konusu olamayacağına göre işte bu seyr içinde Tatarlarında zamanla Türkleşmiş Asya kökenli boylardan oluştuğu rahatlıkla söylenebilir. Tatarlar, İslâm dininin etkisiyle eski dinî inançlarını terk etmiş ve bu bölgedeki kavimler içerisinde yoğunlaşmışlardır. Asırlarca bu kültür yumağı içerisinde Türklüğü iyice perçinlenen Tatarlar etnik olarak ve dil yönünden hiçbir kayba uğramadan varlıklarını günümüze kadar korumuşlardır.

Tabii olarak bu Türkleşme, bütün Asya kıtasına yayılan Tatarları içine almamaktadır. Türkleşme alanı

⁴⁰ L. N. Gumilyev, *Eski Ruslar ve Büyük Bozkır Halkları*, Çev. D. A. Batur, C. II, İstanbul, 2003, s. 23.

⁴¹ R. Fahreddinev, *Bulgar ve Kazan Türkleri*, Kazan, 1993, s. 123; A. P. Simirnov, *Voljskie Bulgari*, Moskova, 1951, s. 7; P. Znamensky, *Kazanskie Tatari*, Kazan, 1910, s. 36.

⁴² Ş. Mercanî, *Mustafad Al-Ahbar fi Ahval Kazan ve Bulgar*, Kazan, 1989, s. 53-122; H. Atlasî, *Sibir Tarihi, Süyün Bike, Kazan Hanlığı*, Kazan, 1993, s. 186; İbni Batuta, *Deşt-i Kıpçak Seyahati*, Orenburg, 1917 s. 20.

⁴³ F. Hekimjanov, "Sledi Dialektov u Yazıkah. Pamyatnikov Voljskoy Bulgari", *Sovetskaya Tyurkologiya*, 1972, No:4; T.M. Garipov, "Mahmut Kaşgari-i Kıpçakske Yazıkı Uralo-Povoljya", *Sovetskaya Tyurkologiya*, 1972, No:1, s. 41.

⁴⁴ S. O. Caroe, *Sovyet İmparatorluğu Sömürülen Topraklar*, Çev. Z. Yüksel, İstanbul, (t.y), s. 117.

⁴⁵ A. G. Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, Çev. İ. Kamalov, İstanbul, 2005, s. 39.

⁴⁶ M. İ. Artamanov, *Hazar Tarihi*, Çev. D. A. Batur, İstanbul, 2004, s. 574.

⁴⁷ V. P. Alekseev, "Oçerki Proishojdeniya Tyurkskih Narodov Vostoçnoy Evropı v Svete Kranilogii", *Voprosti Etnogeneza Tyurkoyazıçnih Narodov Srednego Povolja*, Kazan, 1971, s. 248.

⁴⁸ H. Giymadi, "Orta İdil Boyu Halklarının Tatar-Moğol Boyunduruğuna Karşı Mücadelesi Tarihinden", *S.E.T.S.Y.M.O.*, Ocak, No:1, Kazan, 1943, s. 74, 75.

⁴⁹ L. N. Gumilyev, *Etnogenez, Halkların Yükseliş ve Düşüşleri*, Çev. D. A. Batur, İstanbul, 2004, s. 110.

⁵⁰ M. H. Dulati, *Tarih-i Reşidî*, Çev. O. Karatay, İstanbul, 2006, s. 115.

⁵¹ R. G. De Clavijo, *Anadolu, Orta Asya ve Timur*, Çev. K. Doruk, İstanbul, 1993, s. 122-123.

⁵² R. Fahreddinov, *a.g.e.*, s. 11.

⁵³ L. N. Gumilyev, *Etnogenez, Halkların Yükseliş ve Düşüşleri*, Çev. D. A. Batur, İstanbul, 2004, s. 377.

Bulgarlar,⁵⁴ diğer Türk devletlerinin odak merkezi olan İdil-Ural ve Kama nehirleri bölgesi Tatarları için söz konusudur. Tatarlar arasında diğer bölgelerde Hristiyanlaşmış Kreşin, Finlandiya, Sibir Tatarları gibi grupların yanı sıra şamanist Başkırt Tatarları da vardır.⁵⁵ Asya'nın her yerinde Tatarları görmek ve bir Tatar birliğine rastlamak mümkündür.

Altın Orda Devleti, XIII. yüzyıldan XVI. yüzyıla kadar tam 250 yıl boyunca Ruslar üzerinde hakimiyet tesis etmeyi başarmıştır. Knezleri tahta geçirme, vergi alma ve ülke idaresini sağlama konularında Ruslara da büyük yardımlarda bulunmuşlardır. Knezler yabancı askerî bir güçle kendi ülkelerinin hakimiyetini uzun süre ellerinde tutmayı başarmışlardır. Hatta Rus knezlerinden bazıları Karakorum'a kadar giderek tahta geçmek için büyük handan icazet alma yoluna bile gitmiştir.

Tatarlar, Altın Orda Hanlığı'ndan ayrılarak bağımsız hareket etmeye başlamış ve yönetimi altındaki diğer topluluklarla ayrılarak Kama havzasına gelmişlerdir. Burada "Altın Orda hanları neslinden olan Toktamış'ın haleflerinden Ulug Muhammed Han'ın riyasetinde Kazan Hanlığı'nın temellerini atmışlardır."⁵⁶

1552 yılında Kazan Hanlığı, Rusların müttefiki olan Tatarların da iç direnişi kırmasıyla yıkılmıştır. Kazan, Rusya için hayati öneme sahiptir. Çünkü Kazan, güneye ve doğuya ulaşabilmek için tampon bölge özelliği taşımaktadır. Buranın ele geçirilmesi Rusya için Ural dağlarına, Hazar çevresine, Kafkasya'ya, Sibiryaya ötesine ve Türkistan topraklarına ulaşmak anlamına gelmektedir. Nihayetinde Ruslar, 1555'te Ural bölgesini ve bütün Başkırtları, akabinde 1556 yılında Volga çevresini ve Astrahan'ı ele geçirmiştir. 1581 yılında ise Sibiryaya, doğru dürüst hiçbir direnişle karşılaşmadan üç yüz dört yüz kişilik bir askerî birlikle ele geçirilecektir. Artık Rus Çarlığı'nın önünde durabilecek askerî güç kalmamıştır. Rusya hemen gözünü gerçek hedefine Türkistan bozkırlarına dikmiştir.

Bu saldırılarında da fazla zaman kaybetmeden öncelikli olarak coğrafi yakınlığı sebebiyle askerî tehdit unsuru olarak gördüğü Kırım Hanlığı'nı 1783 yılında ortadan kaldırmıştır. Osmanlı Devleti kendi içişleri ile boğuşmakta olduğu için Kırım'a yönelememiştir. Akabinde Ruslar, hızla Kafkaslara saldırmış ve 1859 yılında Kuzey Kafkasya'yı ele geçirmiştir. Stratejik olarak tehdit unsuru şeklinde değerlendirdiği bölgeleri ele geçirence bütün askerî birliklerini Türkistan ordularına dahil ederek güçlendirmeye başlamıştır. Rusların hedefledikleri askerî ilerleyiş diğer bölgelerde beklenilen aksine çok yavaş seyretmeye başlamıştır. Şiddetli bir direniş baş göstermiş ve Rus orduları Türkistan'ın işgalinde büyük kayıplar vermiştir.⁵⁷

Bütün direnişe rağmen Rus orduları yapmış oldukları şiddetli saldırıların ardından 1868 yılında Buhara Hanlığı'nı, 1873 yılında Hive Hanlığı'nı ve 1876 yılında da Hokand Hanlığı'nı ele geçirmeyi başarmıştır. Ruslar askerî hakimiyeti sağlayınca bölgeye ekonomik ve siyasi açıdan hakim olma çalışmalarına başlamışlardır. Bunun içinde, yerli ahaliyle ilişkilerini iyi tutarak bölgede yerleşmek ve hakimiyetini uzun süreli olarak devam ettirme düşüncesine sahip olmuşlardır. Halk arasında iyi ilişkiler kurduğu, önde gelen şahıslardan satın almış olduğu kişilere idarede söz hakkı vermeye başlamıştır. Rusya, bu politikayı, Asya'da ele geçirmiş olduğu Türk toplulukları üzerinde uygulamaya koymuştur.

Büyük (Deli) Petro döneminde Tatarlar yine Çarlık politikalarının kurbanı olmuştur. Büyük Petro'nun ölümünden sonra Rusya'da önemli değişikliklere imza atacak olan II. Katerina yönetimi ele almıştır. Çariçe, Büyük Petro gibi Rusya'da devrim niteliğinde uygulamalara yönelmiş ve bunları başarıyla tatbik etmiştir. Özellikle Müslümanların temel hak ve özgürlükleri konusunda almış olduğu kararlar, Rusya'nın hakimiyeti altındaki Müslümanlar üzerinde etkili olmuştur.⁵⁸

Çarlık Rusyası'nda Tatarlar, II. Katerina döneminden itibaren çeşitli haklar kazanmışlardır. Özellikle isyanlara (1774 Pugaçev) katılmamış olmaları sebebiyle çariçe tarafından ödüllendirilmişlerdir. Ticaret yapma, dini bazı uygulamaları yerine getirme, cami inşa etme gibi kazanımlar elde etmişlerdir. Bu kazanımlar Tatarları, Rusya'ya yaklaştırmıştır. Bu yakınlık, Rusların Tatarları kullanması sonucunu da beraberinde getirmiştir. "Tatarlar sadece Orenburg, Omsk ve diğer yerlerde kurulan okulları yönetmekle kalmayıp, diğer Kazaklar arasında dolaşarak misyonerlik ve öğretmenlik yaptılar. Bunun yanında II. Katerina, Kazan Tatarları'na özel imtiyazlar tanımıştır. Bu sayede, Türkistan'ın Ruslar tarafından ele geçirilmesinden önce, Rusya'yla Türkistan arasındaki bütün ticareti bunlar yürütüyordu. Rus işgalinden sonra Tatar tacirlerin yerini Ruslar almış, ancak Kazanlılar Rus tüccarları ve memurlarıyla Türkistanlılar arasında tercüman olarak önemli yerlerini korumuşlardır".⁵⁹

Bu zulme ve sömürüye dayanamayan bir çok Tatar ailesi ülkesini terk ederek başka yerlere göç etmek zorunda kalmıştır. Bu dönem sonrasında Osmanlı Devleti'ne sığınan çok sayıda Tatar vardır. Tatarların göç hareketleri üzerine çalışan A. K. Ocaklı'nın tespitlerine göre "Osmanlı Devleti'ne 1894-5'de 450 hane, 1877-78'de belirli bir oranda, 1911-12'de 200 civarında asker, 221 civarında başka kafilelerden (Kazan, Orenburg, Ufa, Saratov, Samara, Simbirsk, Perm, Batı Sibiryaya ve Tomsk şehirlerinden) çok sayıda gelen olmuştur".⁶⁰

Ruslar küçük bir knezlikten büyük bir imparatorluğa doğru yönelirken imkansız denilebilecek kadar büyük sınırlara ulaşmışlardır. "Rusya:1425'de 400.000 kilometre murabbai iken, Büyük Petro zamanında 2.775.000 kilometre murabbai olmuş ve XIX. asrın sonlarında 22.000.000 kilometre murabbai aşmıştır. Bunun 5.740.000'ini Kafkasya hariç Avrupa'da, 16.000.000'nu da Asya'da idi. Bu ülkenin şimalinden cenuba uzunluğu 4.000, şarktan garba 8.000 kilometre idi. Yani XV. asırdan XX. asra kadar, Rus Devleti arazisi 57 misli büyümüştür"⁶¹. Rusya'nın bu sömürgeci politikası uzun yüzyıllar devam etmiş, Orta Asya'da ele geçirilen bütün yeraltı ve yerüstü kaynakları Moskova'ya aktarılmıştır. Çarlık Rusyası'nın son yılları sürekli savaşlarla geçmiş Osmanlı Devleti, Avrupa ve diğer ülkelerle yıllarca savaşmıştır. Çarların uzun yıllar devam ettirdiği savaşların

⁵⁴ M. F. Zekiyev, *Türklerin ve Tatarların Kökeni*, Çev. D. A. Batur, İstanbul, 2006, s. 225.

⁵⁵ Tatarların diğer kolları için ayrıntılı bilgi bk. W. Radloff, *Sibiryadan*, Çev. A. Temir, C. I, II, Ankara, İstanbul, 1994, s. 195-236,120,137.

⁵⁶ S. Gömeç, *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi*, Ankara, 2003, s. 319.

⁵⁷ R. Cagnat, *a.g.e.*, s. 123-127.

⁵⁸ A. N. Kurat, *Rusya Tarihi (Başlangıçtan 1917'ye Kadar)*, Ankara, 1987, s. 281-294.

⁵⁹ E. E. Bacon, (t.y), *Esir Orta Asya*, Çev. T. Say, İstanbul, s. 35.

⁶⁰ A. K. Ocaklı, "İdil-Ural Bölgesinden Türkiye'ye Göçler ve Nedenleri (XIX.-XX. yy)", Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, *Tatarlar ve Tataristan:Dünü, Bugünü, Yarın Sempozyumu (27 Şubat 2003)*, İstanbul, 2003, s. 2, 3.

⁶¹ C. S. Kırimer, *Rus Yayımlıçlığının Tarihi Kökleri*, Ankara, 1997, s. 22-23.

halkın yok olmasına ve ülkenin fakir düşerek yokluk dönemlerinde ölümlerin artmasına sebebiyet vermesi üzerine birçok yerde isyanlar çıkmıştır. Orduların mevcut isyanları bastırmaları kanlı bitmiş çara karşı gelen birçok Rus idam sehпасını boylamıştır.

Çarlık Rusyası'nın askerî güçlerini savaşlarda yok etmesi üzerine, halk isyanları başlamış ve sonunda çar II. Nikola ihtilalciler tarafından tahttan indirilmiştir. Akabinde Sovyetler Birliği teşekkül etmiş yeni rejim ve hakimiyet anlayışı Asya'da ilk zamanlarda tedirgin bir tavırla izlenmeye başlanmıştır. Lenin'in iktidarı tam olarak ele geçirmesi, halklara ve ülkelere bağımsızlık vaadinde bulunması ve milletlerin ezilmişliklerine son verileceği şeklindeki açıklamaları taraftar toplamıştır.

Sovyetler, Tatarları ve Başkırtları bir arada otonom statüyle birleşik bir şekilde 23 Mart 1918 tarihinde "Tatar-Başkırt Cumhuriyeti"⁶² adıyla tanımıştır. Fakat gerçek amaçlarını saklayan Sovyet yönetimi, rejimlerinin yeni olması sebebiyle halkların isyan etmesinden çekindikleri için otoriteyi tesis edecekleri döneme kadar hep hoş görümlü ve özgürlükçü görünmüştür. Askerî birliklerin teşkil edildiği İhtilal Ordusu'nun yapılandırılmasından sonra geçici bağımsızlık verilen bütün cumhuriyetler, Sovyet orduları tarafından işgal edilmiştir. Tatar-Başkırt Cumhuriyeti'nin işgalinden sonra bağımsızlık düşüncesine sahip olan önde gelenler, teker teker tespit edilerek yok edilmiştir. Özellikle Sovyet taraftarı bazı Tatarların satın alınması ile her türlü hareketi önceden bilen yönetimin ağır tutumu Tatarlara bir daha ayağa kalkma şansını tanımayacaktır.

1920 ile 1930'lu yıllar birçok Tatar alimin ve aydınının yok edildiği kara dönemleri içine alır. Sultangaliyev'in düşüncelerini savunuyorlar bahanesi ile toplu katliamlar yapılmıştır. Özellikle, bu aydınlar arasında Tatar dilinin kullanımı ile ilgili görüş serdedenler sayı itibarıyla önemli bir yer tutmaktadır.⁶³

Sultangaliyev, hem kendi hayallerinin esiri olmuş hem de Tatar halkının büyük zarar görmesine sebebiyet vermiştir. Çünkü o Sovyetlerin Türk halklarına bağımsızlık vaadini tutacağına inanılanlar arasında yer almış fakat bunun gerçekleşmediğini görünce kendi devlet mekanizmasını kurmaya çalışmıştır. Basmacılar dahil olarak Sovyet sömürgeciliğine karşı koymuş ama bunda başarılı olamayınca Sibirya'ya sürgüne gönderilerek orda Stalin'in özel emriyle katledilmiştir. Ama Sultangaliyev'in ortaya koyduğu fikirler, Tatarlar arasında hep canlılığını muhafaza ettiği için Ruslar bu düşünceleri yok edebilmek amacıyla uzun yıllar uğraş vermek zorunda kalmışlardır.

Stalin döneminde bütün Rusya'da rejime muhalif olan ya da Stalin'in benimsediği görüşlere muhalefet eden üst düzey yöneticiler teker teker temizlenmiştir. 1923 yılında Stalin'in Türkistan hakkında söyledikleri dikkat çekicidir ve Rusya'nın asırlık emellerini ifade ediyor olması sebebiyle önemlidir. "Türkistan, devrimi doğuya taşımak bakımından en önemli Sovyet Cumhuriyeti'dir...Türkistan'ı örnek bir cumhuriyete, devrimi doğuya taşımaya yönelik bir ileri karakol haline dönüştürmeliyiz".⁶⁴ Oysa ki aynı Stalin, Çarlık Rusyası'nı halkları barbarca ezmekle, milletler üzerinde kötü emeller uygulamakla suçlamış ve yeni rejimin özgürlükler ve ezilen sınıfların haklarını savunacağını beyannameleriyle ifade etmiştir. "Rus milliyetçiliği bugün hala ayakta olmakla kalmayıp, Çarlık dönemine nazaran çok daha şovenist çizgilere sahiptir. Diğer bölgelerden Ruslaştırılan yabancılar da aynen gerçek Ruslar gibi kabul görmektedirler".⁶⁵

1923-1939 yılları Stalin'in iktidarda iken yoğun şekilde katlettiği Tatar aydınlarının (2773 civarında) acımasızca yok edildiği bir zaman dilimini içine almaktadır. "Halk düşmanı" ve "milliyetçi" yapılanma içinde oldukları iddiası ile öldürülmeleri ise, gerçekleri örtbas ederek farklı bir gerekçeyi ön plana sürmekten öteye gidememiştir. 1930 ile 1938 yılları arasında birbirini takip eden yedi tasfiye hareketi mahalli Komünist Parti kadrolarını mahvetmiştir.

Sadece Tataristan SSR'inde değil diğer Sovyet Otonom Cumhuriyetleri'nde de aynı şekilde "Tasfiyeye uğrayanlar arasında kayda değer kişiler vardı: Tacikistan cumhurbaşkanları N. Maksım (1933) ve Şotemar (1937), Tacikistan başbakanları Hocayev ve Rahimbabayev (1937), Kazakistan başbakanları U. Kulambetov (1935) ve U. İsayev (1938), Kırgızistan başbakanı Y. Abdurahmanov, Buhara Halk Cumhuriyeti'nin (1922-24) eski başkanı ve Özbekistan Halk Komiserleri Meclis (1924-37) başkanı Feyzullah Hocayev, Özbekistan Komünist Partisi Birinci Sekreteri Ekmek Ekremov (1937), Sovyet Türkistan'ı Eski başkanı T. Rıskulov ve daha birçok politikacı, memur ve aydın...görevden alınmıştır".⁶⁶

Stalin'in ölümü (1953) toplu katliamların bitiş döneminin habercisidir. 1956 yılında Kruşçev (Huruşov), XX. Komünist Parti Kongresi'nde Stalin'in aşırılıklarını dile getirmiş ve rejim adına yaptığı katliamları, "Leninist prensipleri ihlal eden aşırı hareketleri tüyler ürperticidir ve Sovyet devleti millî siyasetine terstir..." şeklinde dile getirmiştir.⁶⁷ Bu üstü geçirilerek yapılan bir eleştiridir Kruşçev, Stalin'in katlettiği milyonlarca insanı (Türk'ü, Rus'u vd. milletleri) çok iyi bilmektedir. Rejimin sağlam temeller üzerinde durmadığını fark etmesi üzerine önemli bir politika değişikliğine gidecek ve "halkla kaynaşan sosyalizm" in yaşatılabileceği düşüncesini ön plana çıkaracaktır.

Stalin'i çok iyi tanıyan ve ömrünün kalan kısmını sürgün hayatında tamamlayan Troçki, Stalin'i bütün yönleriyle anlatmaktadır.⁶⁸ 1955'li yıllardan sonra fikir planında tartışılan daha sonra da uygulamaya konmaya başlayan bu politika değişikliği hızla halk tarafından benimsenmeye başlanmıştır. Kruşçev'in adeta kurtarıcı ilan edildiği bu dönemler kısmi bir huzur dönemini⁶⁹ beraberinde getirmiştir. Stalin'in zulmüne uğrayan halklar ancak yıllar sonra affedilerek bazı temel hak ve özgürlüklerini (ülkelerine geri dönme gibi haklarını 1957) küçük ölçülerde elde edebilmişlerdir. Çünkü uzun yıllar Stalin'in iktidarda iken yerleştirdiği üst düzey görevliler, yıllarca zulme uğrayan halklara hiçte hoşgörüle yaklaşmayı denememişlerdir. Kruşçev döneminin akabinde Sovyetlerin yönetimi altında yaşayan halklar, bazı temel hak ve özgürlüklere kavuşmak için önemli mücadelelere girişmek zorunda kaldılar.

⁶² T. Devletşin, *Sovyet Tataristan'ı*, Çev. M. Emircan, Ankara, 1981, s. 263.

⁶³ T. Devletşin, *a.g.e.*, s. 494, 496.

⁶⁴ R. Cagnat, *a.g.e.*, s. 145.

⁶⁵ M. Garder, *Sovyet Rejimi Can Çekişiyor*, Çev. S. H. Kakinç, İstanbul, 1975, s. 65-66.

⁶⁶ M. Rywkin, *Asya'daki Rusya*, Terc. B. Tunç, İstanbul, 1975, s. 121-122.

⁶⁷ T. Devletşin, *a.g.e.*, s. 530.

⁶⁸ J. V. Heijenoort, *Büyükada'dan Meksika'ya Troçki'yle Sürgünde*, Çev. C. Ağlan, İstanbul, 1999, s. 24, 65.

⁶⁹ D. J. Dallin, *Sovyet Casusları*, Çev. N. Baba, Ankara, 1968, s. 118.

1964 yılında L. Brejnev'in Sovyetler Birliği'nin başına geçmesi ile özgürlükler hareketi devam ettirildi.⁷⁰ Brejnev'de halkla kaynaşma taraftarıydı ama ülkede halen daha Stalinci olanların şiddetli saldırılarına maruz kalıyordu. Sovyet rejimi, Stalin'in düşüncelerini besleyen bir alt yapıya sahip olduğu içinde çok sayıda taraftar bulabiliyordu. Tatarların bu dönemde elde ettikleri kazanımlar çok sınırlı olmuş, Kırım Tatarları-Ahıska Türkleri ise sürgünden geri getirilmemiş birçok Kafkas halkı ülkelerine geri döndükleri halde onların dönmelerine izin verilmemiştir.

1960'lı yıllardan 1987'li yıllara yani Sovyetlerin çökme belirtilerinin yavaş yavaş belirginleştiği döneme kadar Tatarlar, yer altı zenginlikleri, insan kaynakları yönüyle, eğitimleri tamamen Ruslaştırma politikasıyla, demografik asimilasyonla, ekonomik kaynakları tüketilerek tam otuz yıl daha bu zulmü yaşamıştır. Çarlık Rusyası döneminde uygulanan demografik politikalarla Tataristan'daki Tatarlar adeta yok edilmiştir. Çarlık tatbikatının devamı olan bugünkü Sovyet politikası, Tatar halkını parçalamaktan ve Tatarları birbirinden ayırarak çeşitli cumhuriyet ve eyaletlere yerleştirmekten ibarettir.⁷¹ Sovyetler Birliği resmen çökene kadar, bağımsızlık hevesinin doğduğu bu dönem uzun sürmemiş birçok otonom bölge bağımsızlığını kazanırken Tatarlara aynı şans verilmemiştir.

Sovyet sonrası dönemde Tatarlar, Orta İdil, Ural, Kazan, Kırım, Sibir, Tuna, Tümen, İsim, Yalutor, İrtiş, Tobol, Tara, Buhara, Çat, Arinsk, Baraba, Tomsk, Penza, Kosturma, Sarıtav, Astrahan, Samara, Ufa, Çubuksarı, Ryazan, Moskova, Stavropol, Nijgorod, Litva, Belarusya, Polonya, Fin, Mari, Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Japonya, Çin, Türkiye, A.B.D., Bulgaristan, Romanya, Yugoslavya, Balkan ülkeleri ve daha sayamayacağımız yüzlerce şehir ve ülkede yaşamaktadır.

"1989 yılı sayım sonuçlarına göre (verilen rakamların Rus nüfus politikası gereği az olarak gösterilmiştir) S.S.C.B'de 6.645.588, Ukrayna'da 86.789, Özbekistan'da 447.678, Kazakistan'da 327.871, Tacikistan'da 72.168, Kırgızistan'da 70.068, Türkmenistan'da 39.243, Azerbaycan'da 28.019, Belarusya'da 12.352, Dış ülkelerde 50.000, Doğu Avrupa'da 30.000, Bulgaristan'da 6.000, Romanya'da 21.000, Polonya'da 1000, Finlandiya'da 1000, Asya şehirlerinde 20.000 Türkiye'de 10.000 Tatar yaşamaktadır".⁷² Bugünkü nüfus, düşük doğum oranı (% 0.74) göz önünde tutularak 7.000.000 olarak tahmin edilmektedir.

Çin'de, Japonya'da, Avustralya'da ve Amerika'da yaşayan Tatar sayısı ise tam olarak bilinmemektedir. Tarihi bağları ve kültürel yakınlıkları sebebiyle Tatarların yoğun olarak göç ettikleri ülkelerden biride Türkiye'dir. Sovyetler döneminde de bu göçler devam etmiştir. Kazan Tatarları, Türkiye'de Sivas, Amasya, Tokat, Çorum, Konya, Kayseri ve Niğde gibi illere yerleşmişlerdir.

2002 yılında yapılan sayıma göre Tatar halkının bugünkü nüfusu 3.779.3 bin kişidir. Rus Federasyonu içinde en kalabalık 8. halk olarak görülmektedir. Tataristan'da sayıları 10.000'i aşan sekiz halk yaşamaktadır. Bunlar; Tatarlar, Ruslar, Çuvaşlar, Udmortlar, Ukraynlar, Mordovalılar, Mariler ve Başkırtlar'dır. Tatarlar halkın % 52.9'unu oluşturmaktadırlar. Ruslar ise 1.500.000 kişi ile % 39.5'lik bir oranı teşkil etmektedir. Çuvaşlar ise % 3.4'lük bir orana sahiptir. Tataristan'da son yıllarda kadın erkek oranı dengelenmektedir. Savaş yıllarındaki ağır kayıplar, nüfusun istatistikî normlarını sarsmasına rağmen günümüzde durum biraz daha iyidir. 1000 erkeğe 1161 kadın düşmektedir.

Fakat Tataristan'daki demografik verilerin sağlamlığı çeşitli şüpheleri doğurmaktadır. Tatar demografisi üzerine çalışma yapan Liaisan Şahin'in tespitlerine göre ülke nüfusunda önemli bir azalma meydana gelmektedir. "1991 yılından bu yana ölüm oranlarında % 34.5'lik bir artış yaşanmıştır. Ülkenin 84.200 kişilik bir kaybı olmuştur. Yine verilere göre ülke nüfusunun % 7'sini yaşlıların teşkil etmesi ve doğum oranının çok düşük olması başka bir tehlike olarak görülmektedir".⁷³

Tataristan, 30 Ağustos 1990 yılında bağımsızlığını ilan etmiştir fakat Rusya bu bağımsızlığı tanımadığı gibi 1992 yılında yapmış olduğu referandumu da reddetmiştir. 21 Mart 1992 yılında yapılan halk oylamasında halkın % 61.4'ü Rusya'dan ayrılmak istemiştir. Rusya, stratejik öneme sahip olmayan küçük etnik gruplara muhtariyet ve bağımsızlık verirken Tatarlara asla bu şansı tanımamıştır.

M. F. Zekiyev'in tespitlerine göre "Tatarlar nüfus sayısına göre Sovyetler Birliği halkları arasında 7. sırayı işgal etmektedir. Onların önünde yalnız Ruslar, Ukraynalılar, Özbekler, Belaruslar, Kazaklar ve Azeriler bulunurlar. Tatarların nüfusu 7 milyona yakındır".⁷⁴ 455 yılı aşkın bir süre içinde Tatarlar, Çarlık döneminde ve Sovyetler Birliği'nin yönetimi altında sistemli bir şekilde (cephelerde ön saflarda, açlıktan, demografik dağılımla, Afganistan savaşında, asimile edilerek) yok edilmişlerdir. Bu katliamlar sırasında erkek nüfus bilinçli bir şekilde kırılmıştır. Son 50 yıllık zaman dilimi içinde Tatarlar arasında erkek nüfus istatistikî olarak toparlanmaya-artmaya başlamıştır.

Tatarlarla Türkiye arasında önemli ticarî ilişkiler mevcuttur. 2003 yılı verilerine göre iki ülke arasında 750 milyon dolarlık bir ticaret gerçekleştirilmiştir. 2003 yılında yine Türkiye ile Tataristan Cumhuriyeti arasında 3.4 milyon tonluk bir petrol satışı anlaşması imzalanmıştır. İlişkiler sadece ticarî olarak değil resmî düzeyde de sürdürülmektedir. 1996 yılında Türkiye, Tataristan'a (Kazan şehrine) Konsolosluk açarak gelecekteki bağımsız devletin alt yapısını uluslar arası platformda hazırlamaya çalışmaktadır.

Tatarları tarihî seyir içinde güçlü kılan hususiyet aralarındaki bağlılık ve teşkilatçılık yeteneğidir. Aynı zamanda askerî üstünlükleri tarihte kendilerine var olma hakkı tanımıştır. Bugün bile Tatarlar arasında aynı güçlü bir şekilde devam eden teşkilatçılık ve askerlik yeteneğini görmek mümkündür.

Ayrıca Tatarların, Bulgar Devleti döneminden gelen ticarî yetenekleri, buldukları yerleri ticarî merkezler haline dönüştürmüştür. Eski Kazan ve Bulgar şehirleri hali hazırda da ticarî canlılığını korumaktadır. Rusya'nın önde gelen Moskova, Leningrad ve Kiev gibi şehirlerinden sonra Kazan şehri önemli bir ticaret merkezidir.

⁷⁰ M. Gorbaçov, *Perestroika*, Çev. K. Yargıcı, İstanbul, 1988, s. 43.

⁷¹ T. Devletşin, *a.g.e.*, s. 516, 518.

⁷² A. H. Halikov, *a.g.e.*, s. 23, 24.

⁷³ L. Şahin, "Rusya Federasyonu Nüfus Sayımı ve Tatar Nüfusa Yansımaları", Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, *Tatarlar ve Tataristan:Dünü, Bugünü, Yarını Sempozyumu (27 Şubat 2003)*, İstanbul, 2003, s. 2.

⁷⁴ M. F. Zekiyev, "Tataristan:Hukuksuz Muhtariyetten Gerçek Egemen Devlete", *Türkiye Modeli ve Türk Kökenli Cumhuriyetlerle Eski Sovyet Halkları Sempozyumu*, Ankara, 1992, s. 272.

Gerek kuruluş tarihi itibarıyla gerekse yetiştirdiği büyük insanlarla dünyaya adını duyuran Kazan Devlet Üniversitesi gibi bir ilim mahfiline sahip olmak Tataristan için gurur kaynağıdır. Rus (B.D.T) Federasyonu içinde sanayi sektörü, yer altı zenginlikleri, yetişmiş insan potansiyeli, petrol ürünleri ve diğer yönleriyle Tataristan, Türk Dünyası içinde en önemli devletlerden biri olma yolunda hızla ilerlemektedir.

BİBLİYOGRAFYA

- ALEKSEEV, P. V., "Oçerki Proishojdeniya Tyurkskih Narodov Vostoçnoy Evropı v Svete Knoniologii", **Voprosı Etnogeneza Tyurkoyazıçnıh Narodov Srednogo Povaljya**, Kazan, 1971.
- ALIŞEV, S., "Altın Ordu ve Kazan Hanlığının Halkı" **Miras**, 8/21, Kazan, 1993.
- ATLASI, H., **Sibir Tarihi, Süyün Bike, Kazan Hanlığı**, Kazan, 1993.
- DANZAN, L., **Altan Tobçi**, Moskova, 1973.
- D' OHSSON M., **Moğol Tarihi (Mütercimi: M. Rahmi)**, İstanbul, 1340, 1342.
- EREMEEV, E. D., **K Semantike Tyurskoy Etnonimii**, Moskova, 1970.
- FAHREDDINEV, R., **Bulgar ve Kazan Türkleri**, Kazan, 1993.
- FAHREDDINOV, R., **Tatar Oğlu Tatarım**, Çallı, 1993.
- FAHREDDINOV, R., **Altın Ordu ve Tatarlar**, Çallı, 1993.
- GABEŞİNEN, H., **Mufassal Tarih-i Kavmi Türki**, Ufa, 1909.
- GARIPOV, M. T., "Mahmud Kaşgari i Kıpçakskie Yazıki Uralo-Povaljya", **ST.**, 1972, No: 1.
- GIYMADI, H., "Orta İdil Boyu Halklarının Tatar-Moğol Boyun-duruğuna Karşı Mücadelesi Tarihinden", **Sovyet Edebiyatı, Tataristan Sovyet Yazarları Millî Organı**, Ocak, No: 1, Kazan, 1943.
- HALIKOV A. H., **Biz Kimiz Tatar Mı Bulgar Mı ?** Kazan, 1992.
- HEKIMJANOV, F., "Sledi Dialektov v Yazıkah Pamyatnikov Voljskoy Bulgarii", **ST.**, 1972, No: 4.
- İBN BATUTA, **Deşt-i Kıpçak Seyahati**, Orenburg, 1917.
- KALKAN, M., **Orta Asya Türk Devletlerinde Ordu ve Savaş Stratejileri**, İzmir, 1995.
- KERIMULLIN, İ. E., **Tatarlar**, Kazan, 1991.
- KIÇANOV, İ. E., **Jizn Temuçjına, Dumavşego Pokorit Mir**, Moskova, 1973.
- KURAT, A. N., **IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadenizin Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri**, Ankara, 1972.
- MEN-DA BEY-LU, **Polnoe Opisanie Mongolo-Tatar**, Moskova, 1976.
- MERCANI, Ş., **Mustafa Al-Ahbar Fi Ahvali Kazan ve Bulgar**, Kazan, 1989.
- ÖGEL, B., "Tatar" **İslâm Ansiklopedisi**, C. XII, İstanbul, 1974.
- SIMIRNOV, P. A., **Voljskie Bulgarı**, Moskova, 1951.
- SUHAREV, A. A., **Kazanskıe Tatarı**, S. Petersburg, 1904.
- TOGAN, A. Z. V., **Kısaca Türk-Tatar Tarihi**, Kazan, 1992.
- ZNAMENSKIY, P., **Kazanskıe Tatarı**, Kazan, 1910.